

SINTETIČKI POGLED NA ARHIVE RIJEČKE METROPOLIJE

I. Zgode i nezgode njezinih crkvenih arhiva u prošlosti

Premda nemamo ni jednog sistematskog popisa arhivske građe, dakle ni inventara crkvenih arhiva, ni na dijecezanskom a još manje na metropolitanskom nivou Riječke metropolije, jer se time sa strane državnih arhiva počelo tek 1959. godine i nastavilo sporadično ovih godina do danas, ipak možemo kao osnovnu konstataciju odmah utvrditi neravnomjernost sačuvanosti arhivske građe na području metropolije, koju ćemo nastojati ovdje pobliže odrediti.

Izravni zaključak: sa stupnjem upropaštavanja crkvene i ostale arhivske baštine, tj. izvora prve ruke, rastu i praznine u poznavanju naše crkvene, kulturne i društvene prošlosti i mogućnosti rekonstrukcije naše narodne povijesti. Analogija s razaranjem naših nešto ranijih glagoljskih kamenih spomenika (upor. Corpus... u redakciji dra Branka Fučića).

Kratkoća vremena nas sili da ovaj sintetički pregled stisnemo na određivanje osnovnih etapa i uzročnih okvira razvoja naše crkveno-arhivske kulture.

Spomen-keramika koju dobivate na ovom našem I. sastanku crkvenih arhivista reproducira pečat krbavskih knezova Petra i Jurja iz 1492, te ovim sfragističkim dokumentom, upravo godinu dana prije bitke na Krbavskom polju, evocira labuđi pijev djelovanja znamenitog krbavskog centra hrvatske kulture, koja nam je u vremenskom luku od 7. do 16. stoljeća, tj. oko 1000 godina, ostavila jasne znakove svojih likovnih (Krbava, Bihać, Modruš...), književnih (misal kneza Novaka, oni popa Bartola...) i arhivsko-dokumentarnih ostvarenja: to je jedan od temeljnih uspjeha ovog crkveno-arhivističkog sastanka — kroz referate gg. Ostojića (i podatke u njegovom djelu »Benediktinci u Hrvatskoj«), Krasića, Hrga i Hoška o benediktinskim, dominikanskim, pavlinskim i franjevačkim provincijama, kućama i arhivima s obje strane Velebita u danas dostiživom stupnju rekonstruiran dobar dio predturske hrvatske kulture Korduna, Like i Krbave. Premda Josip Burić hiperbolički usmeno veli da se čitavo naše poznavanje te regije može danas napisati na jednu stranicu, ako znamo još da predložak editionis princeps 1483. ima bitnu vezu s Krbavom, da je prva hrvatska glagoljska tiskara vjerojatno upravo tu proradila, da je arhivska baština Keglevića, Gusića, Kurjakovića, Frankopana bitnim dijelom tu nastala, onda je bliže istini mišljenje Petra Grgeca o visokom nivou kulture tog područja do dolaska Turaka.

To sigurno utvrđuju podaci koje donosi Lopašić («Bihać i Bihaćka Krajina») i nedavno Adem Handžić.

Uza sve to ostaje činjenica da su arheologija i povijest umjetnosti i kulture za tu kulturnu stvarnost do 1500 g. bitna nadopuna pisanih spomenika. Već za 16/17. st. je npr. tako bitna činjenica kao što je genealogija franjevačkih opservantskih provincija koje postoje na tom području prijeporna (upor. razlike u mišljenju Čapkun-Hoško), a Ličanin Mile Bogović, koji upravo brani naskoro svoju doktorsku dizertaciju u Rimu, odabrao je za njenu temu dolazak pravoslavnog pučanstva, ne u Liku nego u Dalmaciju, posluživši se materijalima iz Propagande, odrekavši se pokušaja proučavanja crkvenog života u Lici toga vremena (kao npr. Buturac Slavonije).

Ako se sjetimo grafičkog prikaza masovne seobe hrvatskog pučanstva u 16. st. s područja Banja Luka—Velebit na sjever i zapad izloženog na početnom panou Izložbe o Gradišćanskim Hrvatima (i moje selo Mune je došlo iz okolice Obrovca oko 1520. u Istru — upor. urbar iz 1574), popisâ pučanstva pod turskom upravom u Bosni, u kojoj se nalazio i Lički sandžak, tradicije muslimanskih narodnih pjesama i studiju Stjepana Pavičića »Seobe i naselja u Lici«, onda nam je razumljivo da osim, podataka Sladovićeve povijesti Senjske biskupije uzetih iz senjskih arhiva, danas imamo župske crkveno-arhivske građe na tom području tek iza 1700 g.: Gospić, Otočac, Perušić, Ogulin, Oštarije. Samostani su izbrisani.

Jezgra crkvenog života prenosi se oko 1530. na područje Senj—Rijeka. Modruški kaptol se smještava u Novom Vinodolskom, Bakru, Brbiru, Grižanima, Trsatu i Grobniku. Sačuvane su rijetke dragocjenosti još iz Krbave, koje se priključuju tu kasnije nastaloj građi, ali se dešavaju slučajevi uništavanja koje opisuje Lopašić.

Arhiv novljanski — 4 m građe — nije proučen.

Kodeksi glagoljskih misala i rukopisi odneseni su i razvučeni u ova dva plorantis Croatiae saecula duo iz riječke metropolije od Zagreba i Ljubljane do Engleske i Španjolske, a plemićki arhivi koji upotpunjuju crkveno-arhivsku građu u Mađarsku (Keglevići), Furlaniju (Frankopani Tržački) . . .

Glavna riznica za ova dva sudbonosna stoljeća — kao i prije i kasnije — ostaje Vatikan, za mletačku Istru Venecija, za 1579. g. Valierova vizitacija, od svog osnivanja 1622. dalje Propaganda, za austrijsku Istru, Vojnu krajinu i ostale habsburške hrvatske zemlje Beč, Graz i Ljubljana i ostali fondovi kojima su se služili Valvazor, i Farlati, za veze s Rimom još arhiv Zavoda sv. Jeronima (J. Burić: Hrvatska kolonija).

Dokumenat Urbana VIII o kanonskom ujedinjenju Modruške biskupije sa Senjskom — ako je ikada stvarno izdan — već 1666. nije se mogao pronaći.

Jozefinizam, francuska okupacija i sekularizacija, žestoka crkveno-diplomatska bitka za uređenje odnosa između Modruške biskupije i senjskog biskupa 1807—1833. i državni propisi od 1815. g. — ma koliko su

značili izvjesni šok za crkveni život, uvode nešto reda u crkveno arhivstvo. Naši župski arhivi, osim koje rijetke starije isprave, matičnih knjiga (uglavnom od o. 1650. g. dalje), osim koje malobrojne iznimke posjeduju uredno sačuvanu građu od o. 1815. g. dalje. Austrijski jurisdikcionalizam je međutim 1600—1850. spriječio slanje u Rim *relations ad limina*, te nas time prikratio za jednu od najsystematskijih zbirki izvještaja o našem crkvenom životu (Vanyó).

Dok jozefinsko-franciscejska spajanja biskupija unose nered i dezorganizaciju u naše istarske biskupske arhive — osim porečkog i krčkog s Osorom i Rabom, pulski biskupski i kaptolski arhiv nakon ukidanja biskupije u Puli potpuno su rasformirani: i Petar Stanković je uzeo sebi neke rukopise. Arhivi ruralnih kaptola na istarskom kopnu doživjeli su velikim dijelom istu sudbinu. Senjski biskupski arhiv stradao je više puta od vatre, posljednjih put 1944. god.

Arhiv Kastavske gospoštije — 146 god. pod upravom riječkih isusovaca — spalili su g. 1843. vlasnici Franjo i Fridrih Thierry.

B. Stulli je zabilježio signaturu dokumenta koji govori o tome kako je činovnik riječkog magistrata prodavao mesaru glagoljske spise u vezi sa riječkim kaptolom.

Pisanje Viktora Cara-Emina o motivima antiglagoljaškog stava i razaranju građe i spomenika sa strane članova isusovačkog reda u Rijeci nedovoljno je dokumentirno i neprecizno, jer ne vodi računa o klasičnoj impostaciji isusovačkog sistema nauka. Trebalo bi dobro proučiti te odrediti opseg i kronologiju uklanjanja glagoljskih rukopisa, isklesavanja glagoljskog natpisa na zvoniku riječke Vele crkve itd. Upor. Vanino, Isusovci i hrvatski narod, II, Dubrovački, riječki i varaždinski kolegij, u tisku Zagreb 1973, Liturgijski i nastavni jezik.

Građa ukinutih pavlinskih i isusovačkih kuća banske Hrvatske putovala je dvaput: 1786. i 1885. iz Zagreba u Peštu, i dvaput se vraćala u Zagreb: 1849/50. i 1958.

Dok se uredovni dio funkcionalnih biskupijskih i župskih arhiva u 19. st mirno razvija, glagoljica propadaju i uništavaju se (Stanković; Grižane: R. Lopašić *Urbaria lingua croatica conscripta* — Hrvatski urbari, Svezak I, MHJSM JAZU, 5, 1894, str. 84, bilj. 1: IV. Urbar Grižanski od god. 1544.), čak se župa Vabriga 1847. zbog glagoljanja ukida i pripaja Taru. Žestoka borba oko prava staroslavenskog bogoslužja u pokrajini Istri 1887—1910. prohujala je bez znatnije štete za arhivsku građu, dok je period talijanske fašističke uprave između dva rata ostavio žalosne tragove opisane u dokumentarnim djelima »Vjerska sloboda...«, »Istarsko svećenstvo...«, djelima Čermelja i Klena.

Župske kronike čuvale su se uzidane (Jurca u Trvižu), glagoljske ploče sakrivala se ili bivala otklesane. Knjige »Stanja duša« u župama i biskupijski šematizmi u biskupijama u Istri predstavljaju najobjektivniji prikaz originalnih prezimena i etničke pripadnosti vjernika 1918. god.

Za II svjetskog rata 1941—1945. spaljeno je zajedno sa župskim stanovima i tridesetak župskih arhiva u senjsko-modruškoj i desetak u tršćanskoj biskupiji. Možda je najteži gubitak arhiva u Gerovu, pražupi onoga dekanata.

25. kolovoza 1947. preuzela je Vojna uprava u Opatiji arhiv Svećeničkog društva sv. Pavla za Istru, u siječnju 1949. preuzeli su općinski i matični uredi matične knjige na cijelom području Jugoslavije. Kasnije su na b. talijanskom području vraćene od 1924. g. dalje, a u Rijeci od 1894. dalje.

Komisija za pregovore s Italijom o vraćanju arhivske građe koja pripada našem teritoriju prepustila je Danuncijev osobni arhiv Italiji bez obveze da nam dade mikrofilmske kopije, premda je Danuncijevo razdoblje presudno za riječku Crkvu. — 19. siječnja 1953. preuzelo je Okružno javno tužilaštvo Rijeka uz revers 75 spisa s ukupno 375 dokumenata riječkog biskupskog arhiva, te ih nije do danas vratio. — Od 1958. god., za votiranih 11 milijuna talijanskih lira u Trstu snimljene građe sa cijelog područja Julijske krajine pripalog Jugoslaviji, Hrvatska i Rijeka nisu dobile ništa.

Zaključak: u prošlih 100 godina propalo je u Hrvatskoj oko 80% crkvene arhivske građe.

II. Sadanje (pravno i stvarno) stanje arhiva Riječke metropolije

Ova neke vrste sveopća rasprodaja i uništavanje arhivskog dijela naše crkveno-kulturne baštine (upor. Emili za riječku »Hrvatsku čitaonicu« i »Filharmoniju«), krađa dragocjenih rukopisa čak i u trsatskom samostanu, prilično oštećenje volumena starijeg datuma čak i u najsačuvanijem biskupskom arhivu krčkom, mnogo spaljenih župskih i kritična situacija preostalih, odn. još preostale građe, doziva nam u pamet pitanje: a što bi tek bilo uslijedilo da nije bilo nešto crkvenih sinodalnih i državnih propisa, entuzijazma ilirizma i osnivanja Jugoslavenske akademije, Kukuljevićeve akcije koji je svojim metodama spasio i sakupio toliko rukopisa u JAZU? Da nije u Rijeci, Senju, Krku i Istri bilo Cimiottija, Fiamina, Torcolettija, Ježića, Sladovića, Franja i Andrije Račkoga, Črnčića, Mahnića, Ivančića, Dobrile, Spinčića, Dukića, Milanovića . . . , a izvan područja riječke metropolije Farlatija, Ljubića, Jelića, Horvata . . . koji su spasili mnoge dokumente ili nam barem sačuvali njihov tekst i doprinijeli konzerviranju crkvene arhivske baštine u prošlih 200 godina?

Pravni status crkvenih arhiva Riječke metropolije uređen je izvornima i propisima Kodeksa kanonskog prava od 1917. god., odredbama riječkih vizitacija, krčkih sinoda I 1902. i III 1928, senjske 1906, a samo za kronike propisima biskupa Dobrile za porečko-pulsku biskupiju i biskupa Burića za senjsko-modrušku biskupiju. — Crkvena anketa o stanju župskih i drugih crkvenih arhiva Riječko-senjske nadbiskupije predložena u siječnju 1971. god. nije se mogla provesti, a u Istri je uspjela u 25%. U Apostolskoj administraturi Slovenskog primorja dobro je proveden popis svih župskih crkvenih arhiva pred dvije godine. Zato za 166 župskih arhiva Senjsko-riječke nadbiskupije, 54 arhiva pastoralnih stanica Krčke biskupije, 135 Porečko-pulske biskupije i Pazinske apostolske administrature — ukupno 355 arhiva pastoralnih stanica — kao i za najveći broj ostalih crkvenih arhiva sa tog područja, mi danas nemamo

preciznih podataka. Nakon ukidanja pređašnjih i uređenja novih deset dekanata Riječko-senjske nadbiskupije, 6. XII 1969. potpuno je nepoznata sudbina dotadanih 19 dekanatskih arhiva.

Do ovog našeg sastanka izdani su za crkvene arhive područja Riječke metropolije ovi inventari:

1. biskupije i župe:

Lopašić: sasvim sumarni za primorske arhive od Ogulina do Senja 1895.

Badurina (rukopis): arhiv bivše Rapske biskupije.

Štefanić-Košuta: arhiv bivše Osorske biskupije 1951.

Žic-Bolonić: arhiv Krčke biskupije 1970.

Buturac (rukopis): arhiv Porečke biskupije, sumarni 1945.

Peloz: arhiv župe Mošćenice 1970.

2. redovnici:

Ivančić: trećoreci 1910.

Buturac: riječki isusovci 1963.

Herljević: riječki augustinci 1969.

Sumarni pregled hrvatske glagoljske arhivske građe dao je Jelić 1906, za poluotok Istru Đukić 1925. (priprema se objavljivanje), i za cijelu pokrajinu Istru, dakle i Kvarnerske otoke, popis najvažnije arhivske građe Spinčić 1926.

Arhiv BKJ (od 1925. god.) još ima značaj registrature.

Priprema se izdavanje djela »Hrvatski dokumenti i rukopisi u rimskim arhivima i bibliotekama« u kome će, naravno, glavni dio zapremati crkveno-arhivska građa. U toku su neposredne pripreme za izdavanje rimske dokumentacije o biskupu Dobrili.

Crkveno-arhivske građe i dokumenata o životu Crkve našeg područja ima u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (stari redovnički, matice, Spinčićev fond...), Historijskom arhivu Rijeka (pulski kaptol, riječki redovi, matice i druge župske knjige; Istarski sabor, prefektura i kvesture Rijeka, Pula, Trst), Historijskim arhivima Pazin i Karlovac (matice), nekim privatnim crkveno-arhivskim zbirkama (Božo Milanović, Stojan Brajša, Makso Peloz).

Arhivi riječkih kapucina i sestara sv. križa predani su u njihove provincijalne u Zagrebu i Đakovu. Arhiv sestara srca Isusova je rasformiran, te smo ga sa s. prof. Benediktom Stemberger 23. kolovoza 1970. pokušali rekonstruirati. — Da li je štogod ostalo od dokumenata ženske trećoredske grane u Rabu, ukinute 1936, ne znam.

Za nekatoličke crkvene arhive možemo reći slijedeće: za manastir Gomirje dao je Lopašić sumarni popis 1895. Srpsko-pravoslavna crkvena općina u Rijeci, osnovana za Josipa II, priprema izdavanje svoje historije i arhiva. — Za Evangeličku vjersku općinu u Opatiji, manje kršćanske vjerske zajednice i Izraelitsku vjersku općinu u Rijeci nemam podataka.

Osim ovih nedefiniranih pitanja za kasnije crkveno-arhivističke sastanke ostaje nam još analiza sadržaja slijedećih arhiva: 355 župskih i

svih dekanatskih na području Metropolitije, rekonstrukcija biskupijskih arhiva Pule, Pična i drugih u Istri; točna definicija biskupijskog modruškog u Novom, kaptolskog modruškog i riječkog; redovničkih: benediktinskih, franjevačkih: Košljun, otoci i Istra, konventualskih: Cres i Pula, trećoredskih: Porat, Krk, kamaldoleza, servita, augustinaca, kapucina, salezijanaca; croatica i slovenica u biskupijskom i kaptolskom arhivu u Trstu; glagolítica, po mogućnosti još Kordun, Lika i Krbava; teoretska pitanja inventarizacije, organiziranja crkveno-arhivske službe, konzerviranja; upotreba u znanstvene svrhe.

Između banovinskog i carevinskog dijela riječke metropolitije postoji u sadržaju državnih i crkvenih arhiva znatna razlika. Dok za banovinski dio, tj. biskupiju senjsko-modrušku, bar u teoriji, imamo arhivske ustanove s građom za sva tri stupnja upravnih predmeta od osnovnih do najviših i za civilna i za crkvena pitanja, od 1852. barem na razini Metropolitije, osim vrhunskih u Pešti, Beču i Vatikanu, u carevinskom dijelu, tj. Istri ih imamo samo do drugog stupnja za crkvena pitanja. U biskupijskim arhivima u Krku, Poreču, i Rijeci (tu od 1920), u civilnim do drugog stupnja u Rijeci za ranije, a u Puli od 1920, dok su svi ostali materijali drugog i posebno prvog stupnja u Veneciji, Trstu, Ljubljani, Grazu i Beču za civilna, a u Veneciji i Gorici za metropolitanska pitanja, u Vatikanu *causae majores*.

Kvarnerski otoci i Poreč su uopće bolje sačuvali crkvenu arhivsku građu negoli Rijeka i Senj čiji su izvori, dakle, za crkvenu povijest temeljito ograničeni. Zato je — bez Vatikanskog i Bečkog arhiva — bilo nemoguće Sladoviću i Cividiniju napisati okvirnu povijest senjske i modruške biskupije: prvome, jer se ograničio samo na senjske arhive, a drugome jer se ograničio uglavnom na periferne podatke župskih kronika. Tek su Franjo Rački i Ivan Črnčić, u velikim crkvenim i državnim arhivima, mogli razviti rad doista znanstvenog formata. Ali to nas ujedno potiče na ljubomorno čuvanje cjelovitosti svih naših arhiva Riječke metropolitije, posebno biskupijskih.

Nedavno je prijatelj Bogo Grafenauer izjavio u Mostaru da će nam za upotpunjavanje i produbljivanje istarske povijesti moći u budućnosti progovoriti još samo arheologija. Nakon oko 7.000 objavljenih radnji i članaka istarske historiografije moglo bi to izgledati točno kad bi svi bitni izvori za nju bili već upotrijebljeni. Međutim, premda je npr. C.De Franceschi 1963. god. objavio svoju »La storia documentata della Contea di Pisino« (inače je ta tema bila predmet ambicija našeg nestora Šima Sironića), mi znamo da nam ova — kao i sve dosadanje gradske, objavljene feudalne i građanske historije i studije — ostavljaju neobrađeno, vrlo široko područje društvenog, kulturnog, ekonomskog i crkvenog života najširih narodnih slojeva, posebno seoskog i pučkog gradskog elementa u Istri, za koji ćemo naći još mnogo materijala u arhivima Rima i Venecije pa do Beča i Carigrada, kombinirano s arheologijom, poviješću umjetnosti i kulture, glagoljskim spomenicima, filologijom, toponomastikom, antropologijom, antroponimikom, glazbenim i likovnim folklorom ...

Kao što su pokazali slučajevi pisanja doktorskih dizertacija na temelju crkvene građe izvora druge ruke (»Katolički list«), plodna diskusija iza savjetovanja u Pazinu 11. V 1971. i vrlo sumarna izložba literature uz ovaj sastanak, i ovako osakaćeni naši crkveni arhivi biti će važan pastoralni instrumenat i rudnik podataka za prikaz našeg razvoja nataliteta, školstva, emigracije, ekonomije, socijalne higijene, etničkih odnosa i jezika, kulturnih spomenika i ostalih pitanja opće i nacionalne povijesti.

Makso Pelozo

SAOPĆENJE O STANJU I RAZVOJU CRKVENIH ZBIRKI U POLJSKOJ

(Rezime)

Poljska ima u granicama od 1945. god. 25 crkvenih jedinica s vlastitim Ordinarijatom, s oko 30,000.000 katolika (93% pučanstva). Za vrijeme rata i nacističke okupacije 1939—1946. god. zajedno s ostalom kulturnom baštinom, stradalo je i nešto crkvene arhivske građe. Poljski su katolici u zaštiti svojih kulturnih spomenika pokazali veliku borbenost i snalažljivost. Nakon oslobođenja suradnja crkvenih i državnih vlasti dovela je do lijepih rezultata u smještavanju, uređenju i konzerviranju crkvene arhivske građe, koje stanje i odnosna arhivska služba danas relativno potpuno zadovoljava. O. Gustaw je osnivač časopisa »Archiwa, Biblioteki i Muzea Koscielne«, koji izlazi od 1951. kao glasilo Udruženja poljskih crkvenih arhiva, biblioteka i muzeja. Sjedište uprave Udruženja i uredništva časopisa (dosad 22 sveska; upravo izlazi jubilarni broj posvećen O. Gustawu) jeste Katoličko sveučilište u Lublinu.

Michał Romuald Gustaw